

УДК 17.173.101.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v041.2023.7>

Коник (Руслан Степанович) Михайл
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4427-8325>

*магістр філософії, протоієрей,
 православний сімейний консультант,
 клірик Перемишльсько-Горлицької єпархії
 Польської православної автокефальної церкви,
 керівник Православного консультаційного
 Центру допомоги сім'ї та протидії насильству ППАЦ*

СІМЕЙНЕ ХРИСТИЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ: ОНТОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Сучасні фактори, які впливають на формування сім'ї та сімейного виховання, потребують особливого вивчення та переосмислення в новій педагогічній площині. Суспільство сколихнуло пандемія, війна, різні чинники суспільної кризи, нова хвиля міграції сімей за кордон в зв'язку з війною. Проте, сім'я має надзвичайний вплив на формування особистості дитини. Слід зауважити, що звернення до розуміння виховання в душі християнської сім'ї відкриває можливість по-новому переосмислити онтологічні засади формування особистості.

Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від її непорушного авторитету, подружньої вірності, любові до дітей і відданості обов'язку їх виховання, материнському покликанні жінки, піднесенні ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища, забезпеченні на їхньому прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя.

Мета статті: дати філософсько-гносеологічне обґрунтування процесу виховання дитини з точки зору християнської сімейної антропології, що дає можливість акцентувати на онтологічні моменти формування особистості, а також сформулювати певні методологічні компоненти виховання в християнській сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання християнського сімейного виховання зверталися, як давні Отці Церкви, так і сучасні світові і вітчизняні богослови та педагоги. Так, наприклад, О. Вишневський у своїх працях акцентує увагу на виховній функції релігії, висвітлює гострі практичні проблеми школи і Церкви. До методи виховання, що впливає з християнської антропології, в своїх працях звертається й В. Возняк, зокрема підкреслює, що виховання має у своїй основі суб'єкт-суб'єктні стосунки, які іншого бачать як Особистість. Також до основ християнського виховання звертається й М. Савчин, підкреслюючи у своїх працях християнське виховання як основного чинника формування ідентичності українця.

Також до проблематики християнського виховання в сім'ї у своїх працях звертаються україн-

ські вчені, зокрема С. Івах, В. Олійник, Т. Фазан, І. Єрохіна, М. Витівський, також закордонні: А. Кохен (США), А. Фрачек. (Польща) та ін.

Виклад основного матеріалу. Християнське виховання в сім'ї сфокусовано на моральне вдосконалення людини та в основі має есхатеологічне скерування. Про це говорить й святий Іоан Золотоустий: «Коли ви виховуєте своїх синів, то вони в свою чергу виховують своїх, а ті знову навчать своїх, і, продовжуючись так аж до пришествия Христового» [10; 229]. Таке розуміння відкриває сімейне виховання як безперестанний процес формування цінностей суспільства в цілому. Воно покликане відкрити людині християнську мораль, дати християнське розуміння і напрямок у всіх сферах її діяльності та морально удосконалити земне суспільство, навчити людину проводити земне життя так, щоб їй було доступне вічне життя. Християнське виховання базується на передачі досвіду богоспілкування, присутності Бога в житті людини, воно покликане відкрити людині живого Бога, а не просто передати досвід виконання церковних приписів життя християнина. «Християнські цінності мають загальнолюдський характер і виправдовуються посиленням на об'єктивну істину про людину. Це не абстрактні цінності, існують як ідеали, але є цінностями, втіленими в культурі» [2]. Християнські цінності вкорінені у культуру європейської цивілізації і є її невід'ємним елементом, що формує людську особистість. Слід зазначити, що «з давніх-давен українці розглядали сім'ю і рід як святиню, а виховання дітей – як святий обов'язок батьків: завдяки вихованню в родині народ продовжував себе в своїх дітях, генезував свій національний дух, характер, менталітет, традиційно родинно-побутову культуру» [7; 13]. Виходячи з цього, можемо говорити про важливість сімейного виховання у формуванні особистості, громадянина своєї держави. Саме тому «сім'ю визнано в міжнародному співтоваристві найкращою умовою для виживання, захисту і розвитку дітей, основним осередком суспільства, природним середовищем для людини. Вона впливає на

особистість щоденно і цей вплив у тій чи іншій формі триває безперервно, охоплюючи всі сторони людської індивідуальності та життєдіяльності» [9; 184]. Кожна сім'я має свої споконвічні традиції, які передаються від покоління до покоління. Любов до мови, пісні, національного одягу закарбовується глибоко у серці дитини, якщо цим живуть її батько і матір. А якщо цього не формується в сім'ї, то це лише поверхнєве слідування моді. Сім'я є стратегічною сферою збереження ідентичності етносу, нації і цілих народів. Ми покликані сьогодні прикладати максимум зусиль для збереження традиційної української сім'ї з усіма її особливостями.

Американська дослідниця Аллен Кохен стверджує: «Наші уявлення про структуру та функції сім'ї залежать від нашого сімейного досвіду, від особливостей життя тих, кого ми досліджуємо, від нашого знання, від того, як ми це пояснюємо» [1; 7].

На сьогодні можна виокремити чотири основні підходи до розуміння сім'ї (згідно класифікації Міжнародної енциклопедії шлюбу та сім'ї) [3]:

1) Розуміння, що базується на структурних особливостях сім'ї та акцентує на: складі її членів та їх взаємозв'язку (кровному, шлюбному, або інших законних зв'язках, таких як усиновлення), спільному домогосподарстві, типі зв'язку, що утворює між членами сім'ї соціальну взаємодію (комунікація, влада, любов, щоденна спільна діяльність, або дозвілля, гендер, вік, покоління, зв'язки із зовнішнім світом).

2) Розуміння, що базується на функціональних особливостях сім'ї. При цьому акцентується увага на важливості людського відтворення і необхідності виховання дітей-утриманців протягом відносно тривалого періоду часу. У функціональній теорії сім'ї увага звертається на структурне розмаїття сімей зі з'ясуванням того, наскільки ефективна кожна структура у виконанні необхідних функцій. З цієї точки зору, якщо певна структура не виконує своєї функції, така сім'я може вважатися дисфункціональною або неблагополучною.

3) Розуміння сім'ї, що базується на особливостях взаємодії її членів. Теорія сім'ї, яка покладається на ідеї взаємодії, торкається поведінки кожного учасника, їхніх впливів одне на одного, якість стосунків. З цієї перспективи, групи не повинні мати будь-якої конкретної структури, щоб вважатися сім'єю.

4) Розуміння, що базується на символічних елементах, акцентує на сприйнятті та інтерпретації людиною сімейного досвіду. Це можуть бути вербальні або невербальні символи.

Філософсько-педагогічний дискурс, так і педагогічне мислення (якщо воно – саме педагогічне і саме мислення) безумовно є категоріальним. Вони повинні не лише використовувати всеза-

гальні логічні категорії (з цим чудово може впоратися й розсудок), але свідомо застосовувати їх як у теоретичному аналізі, так і у практичній роботі, – тобто категорії доводити до поняття, а з поняттями працювати категоріально.

Практично, сімейне виховання є цілісною філософською формування буття людини в цілому, а також безпосередньо конкретної людини. Сімейне виховання не можемо обмежити лише конкретними сталими однією сім'єю, але, як бачимо вище, можемо сказати, що сімейне виховання розширює свої межі до формування того чи іншого суспільства, людства в цілому і, навпаки суспільні процеси впливають на формування сімейної системи виховання. А тому сімейне виховання можемо визначити, як певну самостійну систему суб'єкт-суб'єктного відношення свобідних особистостей, що здатна формувати нову свобідну особистість. Розгортання в такому напрямку відкриває нам сімейне виховання як можливість розвитку суспільства в напрямку самовдосконалення та забезпечення підходу до людини як суспільної цінності, як свобідного суб'єкту державотворення.

Як зауважує Т. Фазан: «Головним інститутом виховання є сім'я. Те, що дитина в дитячі роки роки набуває в сім'ї вона зберігає впродовж усього життя. Важливість сім'ї як інституту виховання зумовлена тим, що в ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя, за силою впливу на особистість жоден із інститутів виховання не може порівнятися з родиною. У ній закладаються основи особистості дитини» [12]. Саме в сім'ї формується дитина як особистість, а тому важливим для теорії сімейного виховання є осмислити сам процес виховання в християнській сім'ї та християнську педагогіку в цілому.

«Метою і завданням релігійного виховання є формування дитини у вірі, передача віри для життя, навчання будувати свій внутрішній світ згідно з нормами християнської моралі» [8]. В основі самого християнського виховання лежить Євангеліє та віра Ісуса Христа, а тому важливим є формування з найперших днів життя, з моменту зачаття, у дитини ціннісних орієнтирів християнства. «Християнська педагогіка будується на міцному фундаменті історичної практики організації життя, основою якої є реальний факт існування Ісуса Христа – Учителя і Вихователя людства, який дав вічні основи педагогіки, зміст котрих черпав із ссамого життя» [8]. Християнська педагогіка зорієнтована на цілісну людини, її спасіння, а тому вимагає знання християнської антропології. Для розроблення методології останньої є необхідність враховувати трьохскладову людської особистості: тіло, душа і дух. Такий підхід відкриває цілісне охоплення розвитку людини. Проте, свою методологічну основу християнська педагогіка базує на «патрис-

тичній ідеї виховання як ведення до богопізнання» [6; 15]. Людина через виховання сходить до Бога Отця, при цьому християнська педагогіка відкрита на вибір людини: остання може вибирати жити з Христом чи без Нього, бути доброю чи злою тощо. Людина в християнстві завжди вільна у своєму виборі, а тому можемо говорити, про християнську педагогіку як педагогіку свободи людської особистості. Проте основні орієнтири життя закладаються з перших моментів життя людини і першими вчителями завжди виступають батьки. Тому сім'я є школою батьківської педагогіки.

За словами Т. Фазан: «Святитель Григорій Богослов прямо вказував на важливе значення освіти для благочестя і спасіння душі: тільки ті, хто поєднує в собі розумовий розвиток із моральним можуть судити і діяти як істинно зрячі, всі ж інші судять, як косоокі» [12]. Розумовий розвиток відкриває можливість для виховання в істинності, освідченість є запорукою благочестивого виховання. «Краще не залишай дітям багатства, – повчає святитель Іоан Золотоустий батьків, – а залиши благочестя» [10; 299]. Саме християнське виховання в сім'ї передбачає благочистивість людини і це зовсім не строге ставлення вихованця в певні межі старосвітських заборон, а розширення світогляду вихованця до масштабів синівства в Бозі, що передбачає свободу і відповідальність за себе й іншого. Інший в такому вимірі відкривається для мене як суб'єкт з усіма вимірами особистості. Для нас Інший постає особистістю і, «кожен інший саме через свою інакшість дарує нам переживання Бога» [4; 457]. А звідси, святитель Василій Великий говорить, що «вихователь повинен уважати своїх вихованців» [12]. Повага вихователя до своїх вихованців є запорукою ставлення того, що вихователь не лише ставиться до дитини як до повноцінної особистості, але одночасно сам процес виховання вибудовує в залежності до дитини і своїх можливостей і обов'язків. Ця глибина відносин не знищує іншого, а розкриває себе в іншому, а відповідно, іншого в собі. Глибина відносин крізь призму любові постає як момент пізнання себе й іншого. «Важливим елементом релігійності є ставлення дитини до інших людей» [12]. Якщо в очах дитини інший не є особистістю, то в такому випадку він перетворюється в об'єкт для задоволення різноманітних примхів дитини. З точки зору християнства ближній в процесі виховання відіграє роль показника любові, бо якщо дитина зростає в любові до іншого, то ця любов розлягається на все суспільство, що в даний момент оточує дитину. Господь повчає: «Те, що зробили одному з Моїх найменших братів, ви зробили Мені» (Мф. 25:40). Тим самим відкриває нам безпосередній зв'язок відношення людини до свого ближнього і відношення людини до Бога. «Бо хто не любить брата свого, якого бачить, той не може любити Бога, якого не бачить»

(1-е Ін. 4:20). Польська дослідниця Адріана Фрачек вважає любов найвищою цінністю християнського виховання, стверджуючи, що «любов – це цінність, якої людина повинна вчитися в спільноті, в контакт з іншими» [2], передовсім, цією спільнотою, школою любові виступає безпосередньо сім'я. А тому кожна сім'я формує свою систему цінностей, яку втілює в процесі виховання передаючи майбутньому поколінню. «Система цінностей в сім'ї – це певний упорядкований набір різних цінностей, які є метою батьківських прагнень, важливі і бажані в сімейному житті, створення специфічної моделі, організації та функціонування сімейного середовища» [2]. Це своєрідна модель функціонування сім'ї, а одночасно, й моделювання самого процесу виховання в сім'ї, адже, модель виховання, передача досвіду членів сім'ї мабутньому поколінню залежить від ціннісних орієнтирів самої сім'ї. «Коли ви виховуєте своїх синів, то вони в свою чергу виховують своїх, а ті знову навчають своїх, і, продовжуючись так аж до пришествя Христового» [10; 299]. Таким чином, сімейне виховання має у своєму корені спадковість і зв'язок поколінь, т. зв. «сімейний сценарій» є часто спадковим і має вплив на майбутні покоління та створення ними своїх сімей. А тому, сімейне виховання впливає на суспільно-політичне становище суспільства, воно його або руйнує або стабілізує. Святитель Іоан Золотоустий стверджує: «Якби батьки старанно виховували своїх дітей, то не потрібні були б ані закони, ані суди, ані покарання» [3; 400]. Байдужість батьків до виховання свої дітей руйнує суспільство в цілому. Лише відповідальне батьківство здатне стабілізувати, а то й зупинити руйнівні процеси, які роз'їдають сьогоденне суспільство. «Хто живе в нечесті, той ніколи не зможе спастися, той неминуче буде заслужувати наруги, і там, після відходу з цього життя отримає вічні покарання» [10; 397]. В такому випадку, християнське виховання в сім'ї відкриває перспективу відповідальності за виховання дітей не лише в теперішньому в житті, а й з точки зору есхатології. Тобто, за нехтування своїми батьківськими обов'язками людина отримує покарання у вічності.

Висновок. Християнське виховання в сім'ї відкриває можливість звернення людини до євангельських істин добра і людяності. Це спільні зусилля як батьків, так і дитини, при цьому обидві сторони виховного процесу є особистостями. І цей процес несе в собі елементи суб'єктно-суб'єктних відносин. Отже, рушійною силою християнського сімейного виховання є поняття особистості у всіх проявах християнської антропології.

Можемо говорити і про певні методи християнського сімейного виховання. Отже, християнське виховання в сім'ї покликане бути:

– **всеохоплюючим**, тобто воно має охоплює (охоплювати?) цілісну людину, не лише її фізичні

та розумові здібності, але стосується сфери душі дитини, а одночасно і батьків;

– **гармонійним**, яке скероване на удосконалення людини (дитини і батьків) в євангельських цінностях;

– **безперервним і постійним**, що відкриває перед вихованцем можливість безперервного удосконалення себе, праці над собою, але не виключає й праці над собою самих вихователів;

– **враховувати індивідуальні здатності та вікові можливості дитини та свої власні, батьківські здатності**, що дає можливість врегулювання самого процесу виховання;

– **строгим, але не упередженим**, що дає можливість особистісних взаємин між батьками і дітьми, застосовуючи принцип взаємодії між суб'єктами; адекватно скоординувати виховний процес на подолання зла, а не на того, хто це зло вчиняє.

Література

1. Cohen E. Contemporary Debates in Social Philosophy. Blackwell Publishing Ltd. 2008.
2. Frączek A. Rodzina i wartości chrześcijańskie jako elementy tożsamości kulturowej. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/cip/15/cip1510.pdf> (дата звернення: 03.02.2023).
3. Marriage and Family Encyclopedia. URL: <http://family.jrank.org/> (дата звернення: 23.02.2023).
4. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. 2-е видання. К.: Дух і Літера, 2004. 640 с.
5. Біблія. К.: УБТ, 2020.
6. Витівський М. Християнське виховання і навчання дітей. Трускавець, 2001. 136 с.
7. Єрохіна І. Традиційне родинне виховання в українській сім'ї. К.: Рідна школа, 1998.
8. Івах С.М. Принципи та методи християнського виховання. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2008/2008_2_9.pdf (дата звернення: 19.04.2023).
9. Олійник В.В. Сім'я як першооснова духовного, економічного та соціального розвитку суспільства: психологічний аспект. / Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Вип. 23. Острого: Видавництво НУ «Острозька академія», 2013.
10. Святитель Іоанн Золотоустий. Повне зібрання творінь. У 12 т. Т. 12. Кн. 2. Київ, 2010. 584 с.
11. Святитель Іоанн Золотоустий. Повне зібрання творінь. У 12 т. Т. 3. Кн. 1. Київ, 2010. 478 с.
12. Фазан Т. Виховання дітей на основі спадщини великих подвижників Православ'я. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2649/1/Fazan.pdf> (дата звернення: 17.05.2023).

Анотація

Коник (Р.) Михайл, прот. Сімейне християнське виховання: онтологія формування особистості. – Стаття.

У статті автор розглядає питання сімейного християнського виховання з точки зору східно-патристичної

антропології та філософії, звертаючи увагу на цілісний підхід самого процесу виховання, що дає можливість сформулювати основні онтологічні засади впливу на формування особистості. Саме християнська антропологія відкриває людину як особистість, що носить в собі образ і подобу Отця Небесного, а від так, батьківство відкриває для себе категорію формування дитини Бога. Людина в світ приходить як дарунок Бога для чоловіка і дружини, при цьому батькам дається цей дарунок для «удосконалення», як самих батьків, і «дарунку». Автор акцентує увагу на вимірі відповідального батьківства, що впливає із безпосереднього євангельського вчення. А тому, формування певного методологічного апарату сімейного християнського виховання відкриває можливість осмислення цілісного педагогічного виміру педагогіки сім'ї як такої.

У статті проводиться аналіз акцентуалізаційних впливів на формування характеру дитини, її способу мислення та сприйняття оточуючого світу, психосоматичного стану дитини, що дає можливість акцентувати на важливості підходу використання методи сімейної педагогіки у філософсько-освітньому дискурсі сімейного виховання. Розуміння процесу виховання в християнській сім'ї як взаємин між суб'єктами, тобто батьками та дитиною (при цьому враховується ще й сфера взаємин між батьками), акцентує на удосконаленні людини, що є есхатологічною метою кожного християнина. Такий підхід дає філософсько-гносеологічне обґрунтування процесу виховання дитини з точки зору християнської сімейної антропології, що дає можливість акцентувати на онтологічні моменти формування особистості, а також, сформулювати певні методологічні компоненти виховання в християнській сім'ї, які відкривають можливість вдосконалення батьків, дітей та процесу виховання в сім'ї.

Ключові слова: сімейне виховання, особистість, відповідальне батьківство, дитина, сім'я, педагогіка.

Summary

Konyk (R.) Mykhail, archpriest. Family Christian education: ontology of personality formation. – Article.

In the article, the author considers the issues of Christian family education in terms of Eastern Patristic anthropology and philosophy, paying attention to the holistic approach of the education process itself, which makes it possible to formulate the basic ontological foundations of influence on personality formation. Christian anthropology reveals man as a person who carries the image and likeness of the Father of Heaven, and from yes, paternity reveals for himself the category of formation of the child of God. Man in the SIT comes as a gift of God for husband and wife, with parents given this gift for "improvement," as the parents themselves and the "gift." The author focuses on the measurement of responsible paternity, which follows from the direct Gospel doctrine. Therefore, forming a particular methodological apparatus of Christian family education opens the possibility of understanding the whole pedagogical dimension of family pedagogy as such.

The article analyzes the accentual influence on the formation of the character of the child, his way of thinking and perception of the surrounding world, and the psychosomatic state of the child, which makes it

possible to emphasize the importance of the approach of using methods of family pedagogy in the philosophical and educational discourse of family education. Understanding the education process in a Christian family as a relationship between subjects, that is, parents and the child (this also takes into account the sphere of relationships between the parents themselves), emphasizes the improvement of a person, who is an eschatological purpose of every Christian. This approach gives a philosophical and epistemological justification

of the process of the upbringing of a child in terms of Christian family anthropology, which allows emphasizes ontological moments of personality formation, as well as formulates specific methodological components of education in Christian families, which open up the possibility of improving parents and children – the process of education in the family.

Key words: family education, personality, responsible paternity, child, family, pedagogy.